

ZDENKO ČEPIČ

SLOVENCİ V PROCESU (DRŽAVNEGA) ZDRUŽEVANJA IN RAZDRUŽEVANJA V "KRATKEM" 20. STOLETJU

Politično zgodovino predstavljajo bolj ali manj povezovanja in razdruževanja držav oziroma ozemelj le-teh in pa odnosi v politiki in med politiki. Ozemeljska združevanja so bila sicer v resnici bolj prisvajanja enih, močnejših na račun drugih, slabotnejših, in so potekala z ognjem in mečem. Združevanja na eni in razdruževanja na drugi strani so bila v imenu vladarjev, držav in njihovih političnih elit, pa tudi narodov, ko si ti postali dejavnik zgodovinskega dogajanja. Dejansko je bilo združevanje in razdruževanje proces nastajanja držav in njihovih ozemelj. To je v veliki meri veljalo tudi za slovensko državo, ki je začela nastajati od sredine 19. stoletja kot ideja, dejansko pa v 20. stoletju in se je uresničila ob njegovem koncu.

Prvi slovenski narodni program, program Zedinjene Slovenije iz leta "pomladi narodov" 1848, je bil že dejansko državotvorni program. Ena bistvenih njegovih zahtev je bila "ukinitve zgodovinskega razkosanja na dežele in združitve našega slovenskega ozemlja po jezikovni meji v eno deželo in s tem koncentracijo nas vseh v en narod".¹ Šlo je torej za prvo politično zahtevo po procesu združevanja dežel – habsburških kronovin, v katerih so sklenjeno živeli Slovenci v enotno upravno enotno Slovenijo. Ideja Zedinjene Slovenije je postala tako vzor slovenskega narodnega programa, dejanski končni cilj, katerega bistvo je bilo ozemeljska združitev in ustvaritev ne le pojma ampak tudi dejstva Slovenije. Šlo je za dosego upravno enotnega ozemlja, v katerem bi živeli Slovenci "kakor jim je drago in ljubo". V času bivanja pod žezlom Habsburžanov ga kljub večkratnemu obujanju ideje programa tega niso dosegli. V rednih razmerah ustavnega parlamentarnega življenja v avstro-ogrski monarhiji je bila povsem neuresničljiva.

Proces slovenskega državnega združevanja in razdruževanja se je začel dejansko s koncem habsburške monarhije, ko so se Slovenci prvič državnopravno osamosvojili. Poleg ideje oziroma programa Zedinjene Slovenije se je v drugi polovici 19. stoletja pri Slovencih razvila tudi jugoslovanska ideja, ki je zaživela z vso silo leta 1908. Jugoslovanska ideja in njeno uresničevanje je, poleg stalne želje po dosegu začrtanega v programu Zedinjene Slovenije, v resnici označevalo 20. stoletje v zgodovini Slovencev.

Slovensko "kratko" 20. stoletje, ki ga je mogoče razumeti tudi kot jugoslovansko obdobje slovenske zgodovine, je bilo tako v znaku jugoslovanske ideje in pa tudi v procesu različnih združevanj in razdruževanj. Jugoslovansko dobo dolgo dvainsedemdeset let in pol je mogoče zamejiti z dvema prelomnicama, izraženima z besedama združitve in razdružitve. Začetek in konec državnega združevanja in razdruževanja Slovencev se v veliki meri sklada z letnicama, ki jih je postavil kot mejnike "kratkega" 20. stoletja Eric Hobsbawm v svojem delu o svetovni zgodovini med leti 1914 in 1991 Čas skrajnosti. Označuje ga nastanek in razpad držav, v kateri smo Slovenci takrat živeli – avstro-ogrske monarhije in Jugoslavije. Začelo in se končalo se je z razdruževanjem.

Zgodovina "kratkega" 20. stoletja pri Slovencih je na nek način tudi zgodovina raznih oblik in stopenj slovenske državnosti: od konca avstro-ogrske monarhije in slovenskega pretrganja državnopravnih vezi s to državno tvorbo, do konca Titove, avnojj-

¹ Granda, Stane. Prva odločitev Slovencev za Slovenijo. Ljubljana 1999, str. 44.

ske, druge Jugoslavije, ko so Slovenci leta 1991 pretrgali z njo državno-pravne vezi. Začetek združitveno-razdružitvenih procesov v slovenski zgodovini 20. stoletja se je začel z razpadom avstro-ogrske monarhije, s pretrganjem državnopravnih vezi s to državno tvorbo, v kateri so Slovenci živeli nekaj stoletij in vstopom v novo, jugoslovansko državo. Končal pa se je z koncem oziroma razpadom te države v začetku devetdesetih let. V podrobnostih gre v tem dolgem obdobju za združevanje in razdruževanje iz petih državnih okvirov, če ne upoštevamo prisilnih integracij delov slovenskega ozemlja v času druge svetovne vojne in različnih dezintegracij in integracij delov narodnega ozemlja in integriranje le-teh v okvir sosednjih držav.

Združevanje in razdruževanje je imelo v slovenskem "kratkem" 20. stoletju več oblik: združevanje in razdruževanje od držav, v katerih so Slovenci živeli, ozemeljsko združevanje in razdruževanje oziroma ustvarjanje cilja programa Zedinjene Slovenije, in idejno ali svetovno nazorsko oziroma razhajanja in združevanja v političnem življenju.

Razdruževanje južnoslovanskih narodov živečih pod žezlom habsburške dinastije od njihove velike države in uresničevanje jugoslovanske ideje se je dejansko začelo že konec maja 1917. Takrat je Anton Korošec v imenu 33 južnoslovanskih poslancev avstrijskega državnega zbora, združenih v Jugoslovanski klub, prebral t.i. majniško deklaracijo, v kateri je bila izražena zahteva, da naj se vse ozemlje, na katerem prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi združi na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava v samostojno državno telo, vendar pod žezlom habsburške dinastije. Kljub tej t.i. habsburški klavzuli je bil to jasen izraz združevalnih in hkrati združevalnih hotenj, da bi avstro-ogrski Jugoslovani živeli v samostojnem državnem telesu. Pomen majniške deklaracije gre iskati prav v zahtevi po samostojnem državnem telesu habsburških Jugoslovancev. Ta zahteva se je uresničila, ko so habsburški Jugoslovani s sklepom njihovega vrhovnega političnega predstavnika Narodnega vijeća in tudi s sklepom hrvaškega sabora pretrgali 29. oktobra 1918 državno-pravne vezi z avstro-ogrsko monarhijo in razglasili Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Hkrati z razdružitvijo oziroma pretrganjem državnopravnih vezi z eno državo, so o izvedlo združitve v drugo.

Prva svetovna vojna oziroma njen vojaški in politični razplet je tako prinesel nov državni okvir, v katerem smo Slovenci nato živeli v vsem 'kratkem 20. stoletju'. Slovenci so se kot tudi drugi narodi avstro-ogrske monarhije nacionalno osamosvojili s koncem te monarhije, ki je imela vsaj pri malih narodih, ki so živeli v njen oznako ječe narodov. Hkrati z razdružitvijo od te države se je takrat zgodila združitve v prvo državno tvorbo jugoslovanskih narodov, ki so pred tem živeli v okviru Avstro-ogrske. Dan potem, ko je Avstro-ogrska dejansko s sprejetjem Wilsonovih mirovnih pogojev kot državna tvorba razpadla na nacionalne države, je 29. oktobra 1918 so svojo državo razglasili tudi avstro-ogrski Jugoslovani; nastala je Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Središče je imela sicer v Zagrebu, kjer je zasedal njen vrhovni organ, Narodno vijeće, načeloval pa mu je slovenski politik, vodja katoliške stranke dr. Anton Korošec. V njej so imeli Slovenci na slovenskem ozemlju, ki je bilo v okviru te države, državno oblast. To je izvrševala Narodna vlada v Ljubljani. V Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov je bil vzpostavljen nekakšen federativni odnos in v njej so Slovenci dosegli predvsem popolno upravno, pa tudi politično samostojnost. Država SHS je bila tudi prva stvarna oblika uresničenja programa Zedinjene Slovenije, vsaj glede njegovih bistvenih zahtev po upravni združitvi. Ozemeljska združitve vseh ozemelj, na katerih so živeli Slovenci pa ni bila dosežena zaradi zunanjepolitičnih razlogov.

Konec prve svetovne vojne pa je za Slovence pomenil tudi konec možnosti ustvaritve narodnega programa Zedinjene Slovenije, saj je prišlo do odvojitve četrtine narodnega ozemlja. Slovenci so po prvi svetovni vojni živeli razdeljeni v treh državah: Jugoslaviji, Italiji in Avstriji. Na eni strani pa je bilo iz okvira "združene" Slovenije izločeno,

razdruženo ozemlje, ki je pripadlo Italiji in Avstriji. Z rezultatom izvedenega plebiscita na Koroškem oktobra 1920 je namreč ta pokrajina, kjer je bil delež Slovencev velik, postala del avstrijske države. Največji del slovenskega ozemlja, ki je bil izvzet iz Slovenije v jugoslovanski državi, je bil na zahodnem delu slovenskega etničnega prostora. Postal je del Italije na osnovi sporazuma med antantnimi državami in Italijo, sklenjenim konec aprila 1915 v Londonu, v katerem je bilo Italiji za vstop v vojno na strani Antante obljubljeno med drugim tudi slovensko narodno ozemlje. Že v začetku novembra 1918 so to ozemlje začele zasedati italijanske vojaške enote in ogrožale so celo Ljubljano. Izdvoitev slovenskega narodnega ozemlja in vključitev le-tega v italijansko državo je bilo potrjeno z določitvijo meje med to in jugoslovansko državo v začetku novembra 1920 v Rapallu. Na drugi strani je bilo v okvir Slovenije po prvi svetovni vojni z mirovno konferenco vključeno ozemlje Prekmurja, ki do tedaj ni nikoli živelo z drugimi slovenskimi pokrajinami v isti državni enoti. Prekmurje je namreč spadalo v ogrski del dvojne habsburške monarhije. Po privolitvi vrhovnega sveta pariške mirovne konference so Prekmurje, kjer je tedaj bil revolucija pod vplivom Bele Kuna, zasedle avgusta 1919 jugoslovanske čete. Prekmurje je bilo vključeno v okvir jugoslovanske države z mirovno pogodbo z Madžarsko, podpisano junija 1920 v Trianonu.

Da je prišlo do sorazmerno hitrega državnega združevanja v jugoslovansko državo pod krono srbske dinastije Karađorđevićev, za kar so slovenski politiki pristali bolj ali manj enotni, je bil eden od ključnih vzrokov italijanska nevarnost. Že po triintridesetih dneh obstoja se je 1. decembra 1918 Države Slovencev, Hrvatov in Srbov združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Šlo je za združitve v jugoslovansko državo na osnovi lastne, slovenske politične volje oziroma politične odločitve, kljub razlikam, ki so bile med slovenskimi političnimi strankami glede razumevanja oblike vladavine, republike ali monarhije in oblike državne organizacije te nove države. Šlo je za politično razhajanje med zagovorniki monarhije in centralizma, za kar so se zavzemali slovenski liberalci na eni in na drugi strani Slovensko ljudsko stranko, t.i. klerikalci, ki se je opredelila za republiko in za avtonomizem. SLS je sicer na monarhistično ureditev pristala, je pa zato v vsem obdobju kraljeve Jugoslavije izražala bolj ali manj jasno avtonomistično stališče. To je to stranko, ki je na večini volitev dobila največ glasov, razlikovalo od tabora liberalnih strank, ki so poleg centralizma pristajale in aktivno zagovarjale tudi nacionalni unitarizem. Do velikih razlik in skoraj nepremostljivih razhajanj med svetovnonazorskima in političnima slovenskima političnima taboroma, ki so bile sicer jasna že v času življenja v avstroogrski monarhiji, je prišlo zlasti na področju pogledov na narodnostno problematiko. Razlike so se pokazale že v času siceršnje oblastne enotnosti, ki jo je kazala navzven novembra 1918 Narodna vlada. Že ob vprašanjih glede združitve s kraljevino Srbijo v jugoslovansko državo so se pokazali različni pogledi glede državne organizacije in oblike vladavine, ki so označili slovensko politično življenje v vsem obdobju prve Jugoslavije. Strankarski razdeljenosti, ki je v času avstroogrške temeljila na različnih svetovnonazorskih temeljih in iz teh izhajajočih programih in je potekala kot "klerikalno-liberalni spor" v okviru t.i. kulturnega boja, se je pridružila razlika glede odnosa do lastnega naroda, njegovega položaja in vloge v jugoslovanski državi in položaja Slovenije v njej. Na eni strani so bili Slovenci, na drugi pa zagovorniki unitarizma in integralnega jugoslovanstva.

Z združitvijo, t.i. zedinjenjem je nastala "enotna narodna država" troedinega jugoslovanskega naroda sestavljeneja iz treh plemen – Srbov, Hrvatov, Slovencev, – ki je bila centralistično urejena. Z ustavo sprejeto na srbski narodni praznik, dan sv. Vida (po julijanskem koledarju), 28. junija 1921 (t.i. vidovdanska ustava), je bil uzakonjen narodni unitarizem z namenom odvzeti narodno identiteto nesrbskim narodom in jih poenotiti v "jugoslovanski narod". Zamisel iz programa Zedinjene Slovenije, ko naj bi Slovenec

na Slovenskem živel "kakor mu drago in ljubo" je bila zanikana, kajti Slovenci si niso mogli vladati sami.

Zaradi določil vidovdanske ustave, ki je uvedla centralizem in zaradi razdelitve države na upravne enote, t.i. oblasti t.j. pokrajine, te so bile dejansko uveljavitev centralizma, je slovensko ozemlje, po koncu prve svetovne vojne, razen delov, ki so bili vključeni v italijansko in avstrijsko državo, sicer upravno združeno, doživelo v jugoslovanski državi razdružitvev. Administrativno je bila celotna jugoslovanska država razdeljena na 33 upravnih enot, vodili so jih od kralja imenovani državni uradniki, t.i. veliki župani. Slovenija je bila razdeljena na dve "oblasti", ljubljansko in mariborsko. Ta upravna dezintegracija jugoslovanskega dela slovenskega narodnega ozemlja je bila uvedena z namenom krepitve centralizma. Za celovitost Slovenije oziroma za slovenski narod je bilo takšna upravna razdelitev vsekakor negativna. Avtonomistični del slovenskih političnih strank, v prvi vrsti katoliška Slovenska ljudska stranka, se je zato zavzemal za "zedinjeno" Slovenijo, za upravno združitvev Slovenije, ki je bila v okviru jugoslovanske države. Razdeljenost Slovenije je za svojo politično utrditev s političnim delovanjem v oblastni upravi in oblastnih skupščinah izkoristila avtonomistično usmerjena Slovenska ljudska stranka. Kljub centralizmu, ki ga je izpričevala takšna upravna razdelitev državnega ozemlja, ji je uspelo uveljaviti nekaj prvih iz svojih avtonomističnih pogledov. Združitvev v novito upravno enoto, ki je obsegala vso jugoslovansko Slovenijo, je bila izvedena po kraljevi volji oktobra 1929 z ustanovitvijo banovin kot načina nove upravne razdelitve centralistično vodene jugoslovanske države. Dravska banovina, obsegala je vso Slovenijo, ki je bila v okviru jugoslovanske države, je bila sicer edina med vsemi banovinami, v kateri so bile vzpostavljene narodnostne meje.

Nova združevanja jugoslovanske države, pa tudi Slovenije, so bile povzročene z drugo svetovno vojno oziroma z napadom sil Osi na Jugoslavijo v začetku aprila 1941. Kratki vojni je sledila okupacija in razkosanje ozemlja države. Dejansko je bilo izvedeno izničenje jugoslovanske države. Okupaciji je sledilo tudi razkosanje ozemlja jugoslovanske Slovenije, temu pa aneksije oziroma vključevanje v okvir držav okupatoric. Okupatorji – Nemci, Italijani in Madžari – so si ozemlje Slovenije po osebnih Hitlerjevih navodilih med seboj razdelili. Nemčija je dobila največji del: slovensko Štajersko, Gorenjsko, dele slovenske Koroške in severni del Dolenjske, okoli dve tretjini ozemlja Slovenije v Jugoslaviji. Italija je dobila večino Dolenjske in Notranjske in Ljubljano, slabo tretjino ozemlja. Madžarska je dobila najmanjši del, Prekmurje brez njegovega severozahodnega dela; zaradi precejšnjega dela nemškega prebivalstva si ga je pridržala Nemčija. Slovensko narodno ozemlje je bilo tako v Evropi med najbolj razkosanimi. Pri tem namreč ne gre pozabiti na ozemlje, ki je zaradi mednarodno političnih interesov in odločitev ostalo po prvi svetovni vojni v Avstriji oziroma je bilo dodeljeno Italiji. Slovenija je bila razdružena in tudi izničena kot politično geografski pojem. V "novem evropskem redu", ki so ga želele vzpostaviti države sil Osi, Slovenija namreč ni bila predvidena niti kot posebna geografska enota. Meje med okupatorskimi državami, ki se razen v primeru nemško-madžarske niso držale nobenih zgodovinskih, upravnih ali gospodarskih načel. Na takšni osnovi je bila le meja do neodvisne države Hrvaške.

Vsi trije okupatorji so si prizadevali zasedeno slovensko ozemlje čimprej formalno-pravno vključiti v svoje države, kar je pomenilo grobo kršitev načel mednarodnega prava. Italija, ki je iz okupiranega slovenskega ozemlja ustvarila t.i. Ljubljansko pokrajino, je to anektirala in vključila v upravni sistem svoje države že v začetku maja 1941. Madžarska je okupirano ozemlje vključila v svoj državni okvir sredi decembra 1941, medtem ko Nemčija, ki je imela okupiran največji del Slovenije sicer formalno ni

tega ozemlja vključila v rajh predvsem zaradi vojaškega odpora partizanov, je pa izvedla dejansko vključitev na vseh ravneh življenja, vključno z vojaško obveznostjo.

V času druge svetovne vojne je poleg razdruževanja slovenskega ozemlja med okupatorske države prišlo tudi do razdruževanja oziroma polarizacije v političnem prostoru. Strankarski oziroma svetovnonazorski razdeljenosti, kar je bilo sicer tradicionalno stanje, se je pridružila razdelitev ob vprašanju odnosa do okupatorja in okupacije ter glede odpora okupatorju. Ob tem vprašanju so bili pogledi obeh slovenskih tradicionalnih politično-idejnih taborov, ki sta bila do tedaj tradicionalno nasprotna in sta vodila nenehni "kulturni boj", v bistvu enotni. Pač pa je prišlo do razkola s političnimi subjekti, ki so začeli z odporom. Vprašanje odpora, kdaj ga začeti in kdo naj ga vodi, je poleg politike polariziralo, natančneje razklalo tudi narod. Legalne slovenske politične stranke obeh tradicionalnih slovenskih političnih in svetovnonazorskih taborov niso želele začeti s samostojnim slovenskim odporom, ampak počakati na zavezniško vojaško dejavnost in prisotnost, medtem ko so bili v prepovedani komunistični stranki za takojšen odpor. Tega so tudi začeli in v ta namen združili vse, ki so se za samostojni odpor opredelili v Osvobodilno fronto Slovenskega naroda. Politična razcepljenost je temeljila tudi na novem ideološkem dejavniku, na protikomunizmu, kar je bilo dejansko nadaljevanje zakoreninjenega stališča do marksizma in komunizma kot najhujšega idejnega in političnega nasprotnika političnega katolištva, izraženega v dveh papežkih okrožnicah iz tridesetih let, *Quadragesimo anno* (Ob štiridesetletnici) in zlasti *Divine Redemptoris* (Božji odrešenik). Politična polarizacija je v nekaterih obdobjih vojne in na posameznih območjih Slovenije, predvsem na tiste, kjer so bili okupatorji Italijani, dobil posamezne značilnosti medsebojnega oboroženega spopada in nasilja, kar naj bi pomenilo t.i. državljansko vojno.

V slovenski politiki so se ukvarjali z vprašanji odnosa do jugoslovanske države, njeve kontinuitete in obnove. Prav to je tudi v veliki meri opredeljevalo tudi njihove medsebojne odnose. V tem so bili tudi različni pogledi. To je veljalo tako za protiodporniški del slovenske politike kot tudi za odporniški oziroma revolucionarni, kajti že sama odločitev za odpor je pomenila za tiste, ki so okupacijo priznavali kot dejstvo, ki ga je treba sprejeti in z okupatorjem sodelovati, dejstvo revolucije. Revolucionarno pa je bilo zanje predvsem razumevanje reševanja vprašanja bodoče ureditve jugoslovanske države. Federalizem kot ga je razumela stran odpora je temeljil na upoštevanju načela samoodločbe naroda do združitve in tudi do odcepitve. Odnos do Jugoslavije je opredeljeval tudi odnose med SLS in liberalnimi strankami in skupinami. V katoliškem taboru so bile sprva vidne tudi avtonomistične oziroma kar separatistične težnje. Rezultat kompromisov med katoliškim in liberalnim političnim taborom je bil program obnove jugoslovanske države. Avgusta 1941 so v SLS imeli v mislih združeno samostojno Slovenijo, ki naj bi bila politično in gospodarsko zaokrožena enakopravna enota federativno urejene Jugoslavije, od jeseni 1941 so se vse organizirane skupine katoliškega tabora razen Stražarjev, ki so separatistično gojili željo po zvezi katoliških srednjeevropskih držav, opredelile za Jugoslavijo in Slovenijo v njej. Na drugi strani pa so liberalci pristali na kompromis, da naj bi bila kraljevina Jugoslavija federativno organizirana država, a s priznavanjem le treh narodov. Sodelovanje katoliškega in liberalnega tabora se je spomladi 1942 formaliziralo v Slovenski zavezi. To je bil vrhovni politični organ političnih strank, ki niso želele sodelovati z OF v odporu proti okupatorjem in so se odločile za čakanje na primeren trenutek za odpor. Glede tega so sicer svetovnonazorsko različne stranke presegle tradicionalne razlike in se "programsko" povezale v nekakšno koalicio. Na to jih je "prisilil" skupni nasprotnik v boju za oblast oziroma za politične in družbene spremembe, pa tudi dejstvo, da so morale sodelovati zaradi pripadnosti jugoslovanski skupnosti, ki jo je tedaj pri zaveznikih predstavljala jugoslovanska vlada v begunstvu.

Stranke, združene v Slovenski zavezi, so se zavezale, da si bodo po vojni delile oblast, pa tudi, da zaradi njihovega programskega priznavanja obstoja Jugoslavije ne sme biti več nobenega sodelovanja za okupatorjem. Kljub doseženemu soglasju o sodelovanju, pa je v Zavezi vseeno prihajalo do nesoglasij med SLS in strankami oziroma skupinami liberalnega tabora.

Različnost se je pokazala med odporniško na eni in kolaboracionistično stranjo na drugi strani tudi glede razumevanja in uveljavljanja narodnega programa Zedinjene Slovenije. Osvobodilna fronta je želela ustvariti ideal Zedinjene Slovenije. Programska točka OF o boju za združitev Slovencev živečih na ozemljih odtujenih, po prvi svetovni vojni, kajti "v osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujen",² je imela narodno-revolucijski značaj, saj je dejansko pomenila zahtevo po spremembi meja jugoslovanske države. Šlo je za izraz narodnoosvobodilne revolucije, ki je izhajala iz nepriznavanja versajske mirovne ureditve po prvi svetovni vojni oziroma za izraz protiimperialističnega stališča OF.

Zedinjena Slovenija pa je bila programska točka tudi nasprotnikov OF. V London-skih točkah iz jeseni 1941 so jo opredelili z "na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarsko in prometno zaokroženim ozemljem",³ oziroma "združitev vsega slovenskega ozemlja" v grobih črtah so to zaplave rek: Drave, Save in Soče) v enotno celino".⁴ Kolaboracionisti pod vodstvom Leona Rupnika, pa so kljub geslu "matidomovina-bog", zanikanali program Zedinjene Slovenije. "Zedinjeno" Slovenijo jim je predstavljala nekdanja dežela Kranjska, torej ozemlje okupacijske enote Ljubljanske pokrajine in Gorenjska. Rupnik in njegovi pristaši, ki so verjeli v nacistično "novo Evropo", so se dejansko odrekli na račun "prijateljstva" z nemškimi okupatorjem tistemu slovenskemu ozemlju, za katerega je Hitler izdal ukaz o njegovi regermanizaciji. Želja oziroma cilj jim je bila "zediniti" z "italijansko" Ljubljansko pokrajino še Gorenjsko, ki je bila v nemškem okupacijskem območju oziroma so jo nacisti smatrali za del nemškega rajha. Za ta ideal "združene" Slovenije se je Rupnik pri nemških oblasteh naprezal še v začetku maja 1945, vse dokler mu niso vzeli oblasti; ob tej priliki je bila Gorenjska po volji nemških oblasti pripojena Ljubljanski pokrajini. Ostalo slovensko ozemlje pa je Rupnik "prepustil" okupatorjem, tamkaj živeče Slovence pa usodi raznaroditve.

Zamisel programa Zedinjene Slovenije je odporniško-revolucionarna stran začela uresničevati že v času vojne. Že med vojno je bilo dejansko vključeno v jugoslovansko državo slovensko (in hrvaško) ozemlje, ki ga je kot plačilo za sodelovanje na strani Antante po prvi svetovni vojni vključila v svoj državni okvir Italija. Neposredno po izstopu Italije iz vojne je 16. septembra 1943 najvišji politični organ slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda, proglasil priključitev Slovenskega primorja k "svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji".⁵ To je na zasedanju konec novembra 1943 potrdil tudi najvišji oblastni organ jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja - Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ).⁶

S koncem druge svetovne vojne je bil za kratek čas, za mesec dni, program Zedinjene Slovenije najbližje uresničtvi v vseh pogledih. "Zedinjena" Slovenija je bila tam,

2 Dokumenti ljudske revolucije, knjiga 2, Ljubljana 1964, dok. 21, str. 57.

3 Vodušek Starič, Jerca, "Dosje" Mačkovšek. Ljubljana 1994, str. 140.

4 Prav tam, str. 141-142.

5 Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949, dok. 73, str. 83.

6 Prvo i drugo zasedanje antifašističskog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (26. i 27. novembra 1942, 29. i 30. novembra 1943). - Beograd : Izdanje Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, str. 148-149.

kjer so bile slovenske partizanske enote, tako na zahodu kot severu slovenskega etničnega ozemlja. Ko so se te morale zaradi političnih, diplomatskih in tudi vojaških razlogov umakniti, je bilo misli o "zeditivni" Slovenije konec. Za ta ozemlja se je nato vnel diplomatski boj, ki pa je bil neuspešen oziroma je bil uspešen le delno. Kljub željam in naporom do združitve vsega slovenskega ozemlja ni prišlo. Uspeh tega je bil le delen. Glede na predvojno stanje je Sloveniji uspelo v okvir Slovenije vključiti velik del slovenskega ozemlja na zahodu, čeprav to ni bilo celotno etnično ozemlje na zahodnem robu. Sedanja meja z Italijo je bila postavljena v več stopnjah, ko je bilo v okvir Slovenije vključen večji del slovenskega etničnega ozemlja, ki je bilo po prvi svetovni vojni v okviru Kraljevine Italije. Večji del ozemlja, ki ga je že septembra 1943 za del svobodne in združene Slovenije razglasilo vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, je bilo vključeno v okvir Slovenije z mirovno pogodbo podpisano z Italijo februarja 1947,⁷ del, ki je zaradi nerešenega vprašanja Trsta ostal izven jugoslovanske, pa tudi italijanske države kot Svobodno tržaško ozemlje, pa je bil v Jugoslavijo/Slovenijo vključen oktobra 1954 s podpisom Memoranduma o soglasju, t.i. Londonškega sporazuma. To je bilo vključno z mejo med Jugoslavijo in Italijo dokončno potrjeno šele leta 1975 s sporazumom med Jugoslavijo in Italijo, t.i. osimskim sporazumom podpisanim novembra v kraju Osimo pri Anconi.

To je bila edina ozemeljska širitev jugoslovanske države po drugi svetovni vojni oziroma zaradi druge svetovne vojne. Bil je posledica narodnoosvobodilnega boja v okviru zavezniške protihitlerjevske koalicije, katere del je bila tudi jugoslovanska država. To je predstavljala najprej kraljeva vlada, nato pa tudi "revolucionarna" oziroma od spomladi 1945 enotna jugoslovanska vlada.

Neuspešen pa je bil diplomatski boj za meje oziroma etnično ozemlje na severni meji, proti Republiki Avstriji. Meja s to državo je ostala takšna kot pred 2. svetovno vojno, kajti Avstrija je bila s sporazumom sklenjenim na konferenci zunanjih ministrov štirih velikih zaveznških držav v Moskvi 30. oktobra 1943 po vojni obnovljena v okviru svojih mejah iz leta 1938. Ista kot pred 2. svetovno vojno je ostala tudi meja z Republiko Madžarsko, kar je potrdil mirovni sporazumom z Madžarsko leta 1947.⁸

Ob koncu druge svetovne vojne je bila kot ozemeljsko združevanje slovenskega narodnostnega ozemlja zamisel Zedinjene Slovenije še najbližje uresničitvi. Program Zedinjene Slovenije je bil glede na dane okoliščine, ki so jih odredjali meddržavni odnosi v svetu, uresničen v optimalni obliki. Slovenija je dobila največji možni obsegi, ki so ga določale politične razmere in razmerja med velikimi državami. Ozemeljskih združevanj in razdruževanj po oktobru 1954, ko je Slovenija tudi formalno dobila izhod na morje, ni več bilo. Oblikovan je bil državni teritorij Slovenije v okviru jugoslovanske države. V jugoslovanski državi pa je Slovenija postala politično dejstvo in ni več le geografski pojem. Z nastankom Slovenije kot federalne, politične enote v jugoslovanski federativni državi, je Slovenija dejansko že imela več zasnov prave države. Po slabih sto letih od nastanka je program Zedinjene Slovenije doživel višek in se je hkrati zaradi drugačnih političnih okoliščin začel umikati misli o samostojni Sloveniji oziroma o večji stopnji samostojnosti v okviru Jugoslavije.

Poleg uspešne ozemeljskih vključitev slovenskega dela etničnega ozemlja iz Italije v okvir Jugoslavije/Slovenije, kar je do neke mere izpolnjevalo idejo Zedinjene Slovenije, je bila posledica druge svetovne vojne tudi preobrazba državne oblike in oblike vladavine v Jugoslaviji. Tudi glede tega so bili v veliki meri dane možnosti za uresničitev ene od zahtev narodnega programa Zedinjene Slovenije, namreč da Slovenci živijo v

⁷ Uradni list FLRJ, 74–527, 29. 8. 1947; Ukaz o ratifikaciji mirovne pogodbe z Italijo, čl. 11–13.

⁸ Uradni list FLRJ, 72–523, 27. 8. 1947; Ukaz o ratifikaciji mirovne pogodbe z Madžarsko, člen 1, točka 1.

Sloveniji po slovensko. Do takrat sta v zgodovini dobili največjo možnost uveljavitve točki tega programa, namreč živeti na svojem po svoje in združiti slovensko ozemlje (vsaj večji del) v enotno upravno oziroma "državno" enoto, ki je imela v skupni jugoslovanski državi svoj ustavni položaj in vlogo.

Jugoslovansko narodnoosvobodilno gibanje si je kot svoj politični cilj zastavilo tudi ponovno združevanje Jugoslavije in to na novih osnovah. Na drugem zasedanju AVNOJ konec novembra 1943, ki je bil zakonodajni organ nove jugoslovanske, revolucionarne oblasti, kot "vrhovni predstavnik suverenosti ljudstva in države Jugoslavije kot celote", so sprejeli odlok o graditvi Jugoslavije na federativnem načelu kot državna skupnost enakopravnih narodov.⁹ Šlo je za razumevanje federalizma, ki je izhajalo iz načela samoodločbe narodov, kar pomeni, da vključuje tudi pravico – možnost odcepitve in ponovne oziroma drugačne združitve. S tem je bilo vzpostavljeno načelo federalizma, ki je bil osnova jugoslovanske državne skupnosti po drugi svetovni vojni v vsem obdobju do njenega konca. Zato se je druga Jugoslavija imenovala tudi avnojska. Jugoslovanski federalizem kot način združitve jugoslovanske države po drugi svetovni vojni je šel skozi različne stopnje in različice. Te so opredeljevale ustave, ki so jih sprejemali v prvi vrsti zaradi novega opredeljevanja federativnosti. V petinštiridesetih letih federativne Jugoslavije so bile v veljavi štiri ustave; prva je bila sprejeta januarja 1946, druga kot ustavni zakon januarja 1953, tretja aprila 1963 in četrta februarja 1974. Hkrati z zveznimi so bile sprejemane tudi republiške ustave.

Formalnopravno se je jugoslovanska država po drugi svetovni vojni združila z ustavo sprejeto konec januarja 1946. Ta je opredelila Jugoslavijo kot zvezno ljudsko državo republikanske oblike in kot skupnost enakopravnih narodov, ki so na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve izrazili svojo voljo, živeti skupno v federativni državi. V federativno Jugoslavijo so se združile republike Srbija, Hrvaška, Slovenija, Bosna in Hercegovina, Makedonija, Črna gora. Načelo združevanja z možnostjo razdruževanja, kar vsebuje pravica do samoodločbe, ni bila niti ob sprejemanju ustave leta 1946 pri vseh narodih v Jugoslaviji enako razumljena. Na tej osnovi združevanja so vztrajali predvsem Slovenci. Tudi v kasnejšem razvoju jugoslovanskega federalizma so se prav glede tega načela pokazale velike razlike, saj so v Srbiji mnogi politiki in ustavnopravni strokovnjaki razumeli samoodločbo kot enkratno pravico, ki naj bi bila s to ustavo izrabljena. Ko se je v načelo samoodločbe kot osnovi jugoslovanske federacije začelo dvomiti oziroma jo razumeti kot že porabljeno, je bila druga Jugoslavija "obsojena" na konec.

Avnojska, Titova Jugoslavija se v ozemeljskem smislu sicer ni razdružila do začetka devetdesetih let. Takrat pa je dejansko razpadla – se razdružila – in nastale so sedanje samostojne države, naslednice SFRJ. Razdruževanje na politični ravni, med sicer deklarativno enotnimi komunisti, ki so bili na oblasti in so dobro desetletje po koncu druge svetovne vojne menili, da je t.i. nacionalno vprašanje v Jugoslaviji rešeno, pa je potekalo od začetka petdesetih let, ko je samoupravljanje nadomestilo sovjetski centralnoplanski model socializma. V načelu isto mislečimi komunisti, ki so prisegali bolj na enotnost delavskega razreda kot na nacionalni dejavnik združevanja, so se namreč pokazala razhajanja glede pogledov na ustroj in delovanje federativne države. Razlike so bile glede stopnje samostojnosti posameznih njenih členov – republik do centralne oblasti v Beogradu oziroma moči te oblasti. To je bil idejni in politični spopad med zagovorniki centralizma na eni in federalizma na drugi strani. Najvidnejše se je to pokazalo v prvi polovici šestdesetih let, ko je to povzročalo veliko krizo v vrhu jugoslovanske partije in

⁹ Prvo i drugo zasedanje antifašističkov večna narodnog oslobođenja Jugoslavije (26. i 27. novembra 1942, 29. i 30. novembra 1943). – Beograd : Izdanje Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, str. 223, 227–228.

države, kajti šlo je za politični spopad med najožjima Titovima sodelavcema. Na eni strani je bil podpredsednik države in šef politične policije Aleksandar Ranković, ki je zastopal stališče močne centralne oblasti, kar je sicer odgovarjalo Srbiji kot največji jugoslovanski republiki, na drugi pa vodilni ideolog jugoslovanskega političnega in državnega sistema Edvard Kardelj. Ta je bil za večjo vlogo in vpliv republik in zmanjšanje vloge in moči centralnih državnih organov. Jugoslavijo je razumel kot "zeleno mizo", za katero naj bi se posamezni deli oziroma narodi dogovarjali o skupnih zadevah. Vezivo te države pa naj bi bil socializem in nosilec te ideje, delavski razred ter "njegova" politična stranka, Zveza komunistov. Za večjo vlogo republik nasproti "federaciji", torej zvezni oblasti na državnem nivoju, so bili v Sloveniji, najbolj razviti jugoslovanski republiki. Med slovenskimi politikami do razlik ali celo delitev ob tem ni prišlo; vsaj navzven niso bile vidne.

Politični spopad med federalisti in centralisti se je končal z zmago federalističnih konceptov, kar se je pokazalo čez nekaj let v četrti jugoslovanski ustavi sprejeti februarja 1974. Ta je vlogo centralnih oblasti zmanjšala in je republikam dejansko dala položaj države. Federativno državo je še bolj federalizirala, tako da je po mnenju centralistov (ti so bili predvsem v Srbiji in v vrhu jugoslovanske armade) dobila Jugoslavija že kar konfederativno obliko in naj bi se s tem dezintegrirala. V tem je bila osnovna točka, ki je konec osemdesetih let in v začetku devetdesetih let pripeljala do konca jugoslovanske federativne Jugoslavije.

Razlike v pogledih na odnos med vlogo republik in centra so se pokazale ponovno v drugi polovici osemdesetih let. Ponovno se je začel politični boj za prevlado enega ali drugega pogleda. Na eni strani je stala Srbija s svojim voditeljem Slobodanom Miloševićem, na drugi pa Slovenija; njene poglede je poosebljal voditelj slovenskih komunistov Milan Kučan. Razdruževanje Jugoslavije je potekalo na idejni, politični in nacionalni ravni. Zaradi nepopustljivosti Miloševića, ki je za realizacijo svojih pogledov o močni Srbiji aktiviral nacionalistično nastrojene množice v Srbiji, pri čemer mu je Kosovo z večinskimi albanskimi prebivalstvom služilo kot sredstvo političnega in nacionalnega spodbujevalca Srbov, ni bilo več mogoče iskati reševanja jugoslovanske celovitosti z reformami federacije. Milošević je želel vse ali nič: močno centralno oblast, ki bi bila v službi Srbije oziroma močno Srbijo; šlo je za željo po nastanku Srboslavije. Enačil je močno Srbijo z močno Jugoslavijo.

V mnogih razpravah vodilnih politikov iz posameznih republik, kako urediti t.i. tretjo Jugoslavijo, ki so potekale od leta 1989 do slovenske osamosvojitve, so se na koncu, ko je bilo resnično že prepozno, oblikovali trije pogledi oziroma predlogi za rešitev jugoslovanske države. Srbija s Črno goro je zagovarjala t.i. učinkovito federacijo, kar je pomenilo centralistični ustroj federacije, Slovenija in Hrvaška pa sta bili za t.i. asimetrično federacijo in na koncu skupne jugoslovanske države za konfederativnost, medtem ko sta želeli Makedonija ter Bosna in Hercegovina zvezo jugoslovanskih držav. Razmere za dezintegracijo jugoslovanske države so bile zrele, kajti kompromisi niso bili več mogoči, niti želeni.

Najbolj se je za osamosvojitve – razdružitev – od Jugoslavije in za samostojnost opredeljevala Slovenija. Šlo je za široko zasnovan proces razdruževanja. Politične opozicijske skupine v Sloveniji, ki so od začetka leta 1989 postajale politične stranke, so izražale jasno in odločno željo po suvereni državi slovenskega naroda. To so izrazile v začetku maja 1989 v t.i. majniški deklaraciji 1989, v kateri so zahtevali tudi uvedbo demokratizacije in večstrankarskega sistema.¹⁰ Slovenska oblast je takrat še bila za povezavo z Jugoslavijo, vendar reformirano.

¹⁰ Repe, Božo. Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 1: Opozicija in oblast. Ljubljana 2002, dok. 34, str. 196–197.

Velik korak v smeri večje suverenosti Slovenije v okviru Jugoslavije so bili ustavni amandmaji k slovenski ustavi sprejeti kljub hudim grožnjam iz Beograda konec septembra 1989. Bili so "obrambni odgovor" proti posegom v jugoslovansko ustavo s strani Srbije. Ustavni amandmaji – sprejetih je bilo kar 81 amandmajev – so pomenili temeljito spremembo ustave. Sporni za jugoslovansko politiko in hkrati ključni v procesu demokratizacije in osamosvajanja pa so bili: amandma do samoodločbi kot trajni in neodtujljivi pravici in da na ozemlju Slovenije ne sme nihče razglasiti izrednih razmer brez soglasja skupščine Slovenije.

Konec januarja 1990 je razdružitve in s tem njen konec doživela vladajoča komunistična organizacija – Zveza komunistov Jugoslavije. Slovenski komunisti so demonstrativno zapustili 14. kongres Zveze komunistov Jugoslavije, saj so bili njihovi predlogi po nujnih demokratičnih reformah – zagotovitev vseh človekovih pravic in svoboščin, uzakonitev političnih strank in neposredne, splošne in tajne volitve v Jugoslaviji, ustanovitev Jugoslovanskega demokratičnega foruma kot okrogle mize, na kateri naj sodelujejo vse zainteresirane politične stranke, ureditev stanja na Kosovem z upoštevanjem jugoslovanske ustavne ureditve o preoblikovanju ZKJ v zvezo republiških partij – brezkompromisno zavrnjeni. Kongres so zapustili tudi hrvaški delegati in to je pomenilo konec enotne jugoslovanske komunistične organizacije. Slovenski komunisti so se osamosvojili; postali so izključno slovenska stranka. S tem je padel eden od t.i. stebrov druge Jugoslavije, ki naj bi bil zagotovilo njene celovitosti. "Stebra" jugoslovanske celovitosti so bili poleg Partije še Tito, ki je umrl maja 1980, in pa Jugoslovanska ljudska armada. Ta se je v času jugoslovanske krize, potem ko se je enotna komunistična stranka dezintegrirala, postavila za poglavitni povezovalni dejavnik jugoslovanske države. Za ohranitev enotne Jugoslavije so bili generali, po besedah obrambnega ministra, pripravljeni izvesti tudi državni udar.

Razdružitvene oziroma osamosvojitvene zahteve so se v Sloveniji stopnjevale po večstrankarskih volitvah aprila 1990, na katerih je združena opozicija dobila minimalno večino in je prevzela oblast. V začetku julija 1990 je slovenski parlament sprejel deklaracijo o suverenosti Republike Slovenije, hkrati pa se je začelo pisati novo slovensko ustavo, s sprejemom katere naj bi se Slovenija osamosvojila. Ker se je s sprejetjem ustave odlašalo, je bila sprejeta odločitev za izvedbo plebiscita, na katerem so državljani Slovenije odločali o vprašanju "ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država". Za izvedbo plebiscita je bila dosežena velika stopnja enotnosti med političnimi strankami, kljub začetnemu opozarjanju opozicijskih politikov na nevarnosti, ki naj bi jih razdružitve od Jugoslavije oziroma osamosvojitve Slovenije imela na gospodarskem področju zaradi izgube "enotnega" jugoslovanskega tržišča. Razhajanja med oblastjo, ki je plebiscit predlagala in opozicijo, pa so bile glede vprašanja kakšna večina volilcev mora pozitivno odgovoriti na plebiscitarno vprašanje. Stranke na oblasti, združene v koalicijo Demos, so želele za pozitiven rezultat plebiscita razglasiti tistega, ki bi ga dali volilci, ki bi se plebiscita udeležili, opozicijske stranke pa, da je za pozitiven rezultat plebiscita potrebna večina vseh volilnih upravičencev. Nekateri Demosovi poslanci so to označili za nedemokratično, za diktat manjšine nad večino, opozicija pa jim je očitala, da ne zaupajo slovenskim volilcem in da v tako osamosvajanje niso prepričani.

Za dejansko razdružitve od Jugoslavije v skladu s pravico do samoodločbe se je Slovenija odločila konec leta 1990. Na plebiscitu 23. decembra 1990 se je 88,5% volilcev izreklo za samostojno in neodvisno Slovenijo. To naj bi se zgodilo v šestih mesecih. Začele so se priprave na razdružitve od Jugoslavije, ki so potekale pod stalnimi grožnjami z vojaškim posredovanjem. Vojska je namreč videla rešitev jugoslovanskega vozla v tem, da sama prevzame oblast in suspendira vse demokratične oblike oblasti.

Razdruževalni proces kot osamosvajanje oziroma razdruževanje Slovenije od Jugoslavije se je končal z razglasitvijo samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije 25. junija 1991. S tem je bilo konec slovenske povezanosti v jugoslovansko državo. Vojaški poseg, ki ga je po osamosvojitvi Slovenije in razglasitve le-te za samostojno in neodvisno državo sprožila jugoslovanska država oziroma njena vojska, je povezal v celoto vse politične subjekte kot tudi narod oziroma državljane.

Jugoslavija je nato dokončno razpadla v ognju in krvi z vojno na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini v prvi polovici devetdesetih let.

Proces združevanja Slovenije kot samostojne in neodvisne države se je nadaljeval z vstopom v t.i. evropske integracije, v Evropsko skupnost (unijo) in v vojaško-politično zvezo NATO. Slovenija se je v Evropsko unijo vključila 1. maja 2004. Na nek način je s tem ponovno oživila možnost za obuditev in tudi uveljavitev ideje Zedinjene Slovenije kot združevanja ozemelj, na katerem živijo Slovenci "po jezikovni meji".

**PRISPEVKI IZ LOKALNE ZGODOVINE
IN ZGODOVINE
DOMŽALSKEGA TER KAMNIŠKEGA
OBMOČJA**

Obrazložitev

Uvod

1. Zgodovina

2. Domžalsko

3. Kamniško

4. Območje

5. Zgodovina

6. Domžalsko

7. Kamniško

8. Območje

